

Neufeld György

Életrajz

Neufeld György 2003 tavaszán halt meg. Egyedül élt az utóbbi években, egyetlen élő hozzátartozója, a fia, aki rendszeresen telefonált neki Kanadából.

Az apai nagyapámnak, Neufeld Jakabnak volt egy kis falusi vegyeskereskedése Bonchidán. Falusi dolgok, ipari cikkek: kasza, kapa, ostor, lóhám, szegek voltak a boltjában. Patkószegtől pipadohányig mindent lehetett ott kapni, kivéve élelmiszert. A bolt hátánál volt a lakás, tehát a bolt hátuljából lehetett bemenni. Nemcsak az ünnepeken, hanem minden reggel és este elment a templomba, ilyenkor be volt csukva a bolt. Minden vallási szabályt megtartottak, kimondottan vallásos ház volt. A bonchidai életéről nagyon keveset tudok, mert csak egy párszor egy-két napra mentünk el oda. Volt egy kis földje, úgy tudom, amit másokkal műveltetett meg. A nagymama nagyon korán meghalt, én lehettem úgy 10-12 éves, úgyhogy én annyit tudok róla, hogy Nagymama, még a nevét sem tudom. Kétszer volt férjnél, az első férje meghalt, Rosmannak hívták, két gyermeke volt tőle: Samu és Hanna, és akkor férjhez ment a nagyapához, s úgy lett aztán még három gyerek. Csak fényképről emlékszem rá, jóságos, mosolygós arca volt.

Amikor a nagyapám özvegy maradt, és beköltözött Bonchidáról Kolozsvárra, már nem dolgozott. Lehettem akkor olyan 13-14 éves. Elég idős korában, az 1920-as évek végén elhatározta, hogy ő elmegy Palesztinába megnézni a szent helyeket. Édesapám nem szívesen engedte el, de ő ragaszkodott hozzá, hogy még életében akarja látni a Siratófalat, és tényleg elment, hajóval. Amikor hazajött, nem sokat mesélt. A II. világháború előtt még nem létezett Izrael mint állam, hanem angol fennhatóság alatt levő terület volt, a kibucok legtöbbje, amelyek akkor épültek, vallástalan volt. Én gyerekként érzelmileg már kötődtem a cionizmushoz, anélkül, hogy tudtam volna pontosan, hogy mi az. Meg akartam előzni, hogy a nagyapám panaszkodjon arra, hogy mennyire vallástalanok az ottani fiatalok. Feltettem neki azt a kérdést gyerekként, hogy ugye elég nem szép, hogy azok szombaton futballoznak, s a nagyapa rám nézett, és azt mondta: „Hát mikor futballozzanak, ha vasárnap dolgoznak?” Ő, a vallásos ember elfogadta ezt, pedig szombaton nem szabad futballozni. Egy másik elbeszélésére emlékszem, hogy Izraelben bement egy vendéglőbe, és a pincér mutatta, hogy annál az asztalnál ül egy rabbi. A rabbi kalap nélkül volt és evett. A nagyapa azt mondja: „Én nem voltam rest, odamentem hozzá, bemutatkoztam és megkérdeztem, hát hogy lehet, hogy rabbi létére kalap nélkül eszik.” A rabbi neki azt válaszolta, hogy a Jóisten elrendelte, hogy mi kalappal járjunk, és kalappal étkezzünk azért, hogy meg lehessen különböztetni egy zsidót egy nem zsidótól. Itt viszont csak zsidók vannak, úgyhogy nem kell ilyen megkülönböztető jel. Erre a két meséjére emlékszem. Egyébként ő nagyon hallgató, szűkszavú ember volt.

Amikor már Kolozsváron lakott a nagyapa, egyedül csak nálunk evett, szombaton és kivétel nélkül minden zsidó ünnepen nálunk volt. Az ő kedvéért mi nagyon-nagyon vigyáztunk a kóserségre. Például házon kívül a szüleim és én is megettük a sonkát, de a házban nem létezett, a nagyapám kedvéért. Ha nem tartottuk volna meg ezt a tradíciót, a nagyapám soha nem jött volna hozzánk étkezni. A vallási körök divatban voltak a világháború előtt. Az ortodox templomoknak volt egy

előcsarnoka, ahol összegyűltek a vallásos emberek, felolvastak egy részt a Bibliából, és magyarázták egymásnak, hogy ki hogy értelmezi. Ezekről csak hallomásból tudok, de azt hiszem, néha a nagyapa elment oda. Kis körszakállat hordott a nagyapám, de kimondott pájesza nem volt. Én nagyon, nagyon szerettem őt. Később is, amikor csak lehetett, és nem volt pont órám az egyetemen, péntek este elmentem érte a templomba, ott ültem mellette az istentisztelet végéig, majd karonfogva hazamentünk, együtt vacsoráztunk, majd hazakísértem. Nem messze tőlünk, egy kis garzonlakásban lakott, a második emeleten. Amikor már öreg lett, nehéz volt neki az emeleteket mászkálni, úgyhogy minden nap felküldött az édesanyám egy adagot abból az ebédből, amit mi is ettünk. Öregkorára megvakult. Úgy úszta meg a deportálást is, hogy plakátok voltak kitéve, hogy a zsidók melyik utcából hol kell jelentkezzenek, ő azonban nem járt ki, és nem tudott róla. A szomszédjai pedig nem jelentették fel, ami nagy ritkaság volt. Így a deportáláskor őt a szó szoros értelmében ottfelgették.

Három fia volt nagyapámnak, az apám volt a középső. A nagyobbik fia, Mihály ügyvéd volt, de amikor Erdély román fennhatóság alá került [lásd: trianoni békeszerződés], nem volt hajlandó felesküdni a román törvényekre 1918-ban, inkább egy román-belga kis textilgyár igazgatója lett, abbahagyva az ügyvédi pályát. [A trianoni döntés utáni első években az erdélyi magyarság ideiglenes helyzetként fogta fel Erdély Romániához csatolását, a háborús káosznak tudva be azt. Ezzel magyarázható, hogy a magyar hivatalnokok nagy része nem volt hajlandó felesküdni a román alkotmányra, annak ellenére, hogy ez állásuk elvesztését jelentette. – A szerk.] A kisebbik, Mózes kereskedő volt, nagybani fakeskedéssel foglalkozott, mivel Kolozsváron fával fűtöttek abban az időben. A fát az erdészeti hivataltól szerezte be, és eladta télire tüzelőnek. Édesapám, Jenő orvos volt. Édesapám és a testvérei között jó testvéri kapcsolat volt, de a másik két testvér nem volt vallásos. Az én szüleim tartották a vallást, a nagyapa miatt. Nem túlságosan szigorúan, de a háztartás kóser volt.

1944 áprilisában, amikor a szüleimet deportálták, megjelent a nagyapánál Bella, Mózes keresztény felesége. (Mózes elvált az első, zsidó feleségétől, akitől volt egy gyermeke, Márta-Ágnes.) Bár a háború előtt ki volt tagadva a családból Bella [lásd: vegyes házasság], és létezése titokban volt tartva a nagyapa előtt, most minden nap vitt fel ennivalót neki, megmosdatta, gondoskodott róla egészen addig, amíg az édesapám 1945-ben hazakerült a deportálásból, és átvette Bellától ezt a feladatot. Azontúl mindig csak úgy beszélt a nagyapám róla, hogy „Bella lányom”. Abban a házban, ahol a nagyapa lakott, egy jó ismerősünknek volt egy textilüzlete. Főleg Mózes volt jóban az üzlet tulajdonosával, gyakran járt ott, Bella pedig ott dolgozott, így ismerkedhettek meg. Én akkor ismertem meg Bellát, amikor hazakerültem 1946-ban, a férje azonban nem került haza. A deportálásokkor Bella próbálta menteni a férjét, de sikertelenül.

Édesapám Bonchidán született 1889-ben, de Kolozsvárra került, ahol elvégezte az orvosi egyetemet. Belgyógyász volt a klinikán, de magánrendelője is volt, és ha kellett, akár házhoz is ment. Az első világháborúban mint katonaoorvos olasz fogságba került, ekkor a nagyapámék elvitték édesanyámat és engem Kolozsvárról Bonchidára, persze a kolozsvári lakást megtartották, úgyhogy egy- vagy másfél éves koromig Bonchidán voltam, s azután mentünk át Ilondára édesanyám nővéréhez, egészen addig, amíg édesapám a fogságból hazakerült. Édesanyám mesélte, hogy óriási vita volt nagyapa és Mina, az ilondai nagynéném között, aki ragaszkodott ahhoz, hogy menjünk hozzá, amíg apám fogságban volt. A nagyapám pedig azzal érvelt, hogy a fia azt mondta, hogy amíg a háborúban lesz, addig ő vigyázzon ránk. Hát vigyáz ránk, de csak úgy

tud, ha mi ott vagyunk nála.

Az édesapám Isonzónál volt fogságban [lásd: isonzói harcok]. Ez alatt az idő alatt kimondottan jó dolga volt. Szabadon járkált a városban, bár nem volt szabad elhagynia a várost. A Vöröskereszten keresztül ritkán, de tudott levelezni az édesanyámmal. Mikor fogságba került, az édesanyám kapott egy táviratot a Vöröskereszt révén: „Egészségben, de fogságban vagyok.” Két és fél, három évig volt fogságban, én három éves voltam, amikor hazajött.

Egy orvos kollégájával együtt jött haza Pesten keresztül, ahol éppen akkor tört ki a kommün. Édesapám jól ismerte Kun Bélát, aki vele együtt, egy évvel feljebb járt az Unitárius Gimnáziumba Kolozsváron. Pestről nem lehetett elutazni, csak hatósági engedéllyel, azt pedig nem lehetett kapni. Az édesapám valahogyan bejutott Kun Bélához, a magyarországi kommün vezetőjéhez, és kérte, hogy adjon neki engedélyt. Egyetlen vonat indult még Románia felé. Kun Béla mindenképpen rá akarta beszélni az édesapámat, hogy maradjon ott, kap egy jó állást az egészségügyi minisztériumtól, de az apám nem akart maradni, mondván, hogy neki családja van, és haza akar kerülni. Végül megkapta az engedélyt, és az orvos kollégájával együtt elindultak, de a [nagy]váradi útvonalon nem lehetett jönni, így Temesvár fele jöttek. Déván volt akkor a román-magyar határ. A románok lefoglalták őket. Elmondták, hogy hadifogságból jönnek, talán volt náluk valami írás is. Kérdezték, hogy merről jöttek. Apám sejtette valahogy, hogy nem kell megmondani, hogy Pesten keresztül jöttek, és azt mondta, hogy Trieszten keresztül. A kollégája azonban erősítette, hogy Pesten keresztül jöttek. Erre a románok úgy vették, hogy azért voltak Pesten, hogy tanulmányozzák a kommunizmust, és letartóztatták őket. Apámnak volt Déván egy ügyvéd jó barátja, évtársa, dr. Szegő. Egy teli hátizsák csokoládét, konzervet meg ilyesmit hozott haza Olaszországból, és minden nap adott egy-egy tábla csokoládét vagy egy konzervet valamelyik örnek vagy takarítónőnek és egy pár sort, hogy juttassák el dr. Szegőnek, hogy az értesítse a családját, hogy ő be van zárva. Soha egyik sem adta át a levelet. Egyszer dr. Szegő az utcán meglátott egy papírt, rajta a saját nevével, az egyik levél volt. Így értesítette a családot Kolozsváron, az édesanyám az apjával leutazott oda, és kihozták az apámat a börtönből.

A második világháborúkor egy csoda folytán az édesapám megmaradt, Auschwitzból elvitték Dachaubá, ott szabadították fel az amerikai csapatok. Kiszabadulása után annyira le volt gyengülve, hogy bekerült egy amerikai katonai kórházba, és hat hónapig ott tartották. Csak azután engedték meg, hogy hazajöjjön. Rá vagy két-három évre behívták a Securitatéhez azzal az ürüggyel, hogy a hat hónap alatt, ameddig a katonakórházban feküdt, az amerikaiak kiképezték kémnek. Szegény apám nap nap után, hat hétig majdnem minden nap kellett jelentkezzen a Securitatén újabb és újabb kihallgatásokra, azután békén hagyták. A sors iróniája, hogy miután hat hétig lelkiileg valósággal kínozták, rá két hétre kinevezték a kolozsvári poliklinika igazgató-főorvosának. Az egyik hatóság nem tudott a másikról ezek szerint.

Édesanyám apja, Wertheimer Sámson zsidó volt. Felesége, Ida, bözdújfalusi, székely eredetű, szombatista vonalon [lásd: szombatosok]. Ida apja Farkas Gergely volt. Fiatalon halt meg Ida, 1902-ben. Az édesapja [az anyai nagyapa] Marosvásárhelyről Kolozsvárra került. Két fiútestvére, Vilmos és Miksa is Kolozsvárra került. Vilmos fűszerkereskedő volt, egy nagyon vallásos ember. A Széchenyi téren laktak, fenn az emeleten, lenn a földszinten volt az üzlet. Egy nagy üzlet volt, Kolozsvár egyik legnagyobb fűszerüzlete. Szombaton zárva volt, és vasárnap is, hivatalból. Ezek a zsidó üzletek, ahol tartották a vallást, azok két napot voltak zárva. Miksának volt egy szeszgyára. A

kertes földszintes lakása egy kerítéssel volt elválasztva a gyártól. Ő volt a gyárnak a tulajdonosa, ő igazgatta a munkát. A szeszgyárból maradt nagyon sok moslék, úgyhogy neki volt egy istállója is, ahol volt hat-nyolc tehén, ami a szeszgyár maradványából lett fenntartva. Nagypapának egy en gros és en detail lisztüzlete volt a Deák Ferenc utcában. Itt élt a második feleségével, Hausmann Pepkával. Kizárólag csak lisztet árult. Lenn volt a bolt, különböző minőségű lisztekkel, fenn az emeleten pedig egy nagy lakás. Az édesanyám és Mina néni – az első házasságából lévő gyerekek – külön hálószobája mellett volt egy másik szoba, ott lakott a másik három gyerek – a második házasságából valók. Miután az édesanyám és Mina néni is elkerült a házból, az ő szobájukba költöztek be a gyerekek. Miután a nagypapám meghalt, ez a Pepka nagypapám vezette tovább az üzletet. Nagyon ügyes, okos, talpraesett asszony volt.

Az édesanyám nővére, Mina néni, Ilondán élt, oda ment férjhez Jeremiás Ignáchoz. A férje családjában tizenhárman voltak testvérek, Ignác szülei Dész mellett egy Kapjon nevezetű kis településen éltek, a tizenhárman testvér aztán szétszéledt a világban.

A másik három gyerek közül, Erzsébet (Böske néni) Tordára ment férjhez egy ügyvédhez. A férje meghalt még a háború előtt, ő pedig a háború, a deportálás után beköltözött Kolozsvárra, ahol a szülei éltek. Mert Tordán volt férjénél, így nem deportálták, mivel Torda Romániához tartozott abban az időben. [lásd: zsidók Észak-és Dél-Erdélyben] Volt egy fia, aki megházasodott és kiment Pestre.

Ilondán sokat éltem, egész 16-17 éves koromig minden vakációt ott töltöttem, életem legszebb emlékei. Lenn, a falu úgynevezett civilizáltabb részén körülbelül egyforma arányszámban laktak románok, magyarok és zsidók, a patak mentén felfele pedig román parasztházak voltak. Körülbelül 4-5 kilométer hosszú volt a falu. A központban téglaházak voltak. A falunak volt egy kis temploma, ahova körülbelül hetven-kilencven ember fért, tehát körülbelül huszonöt-harminc zsidó család lehetett, ugyanennyi magyar és valamivel kevesebb román. Az ilondaiak második szülei voltak. A nagybátyám jó módú kereskedő volt, nagybani kereskedelemmel foglalkozott. Nagyilondán hetente egyszer, csütörtökön volt a heti vásár, s minden hónapban volt egy nagy vásár, akkor jöttek már a szomszéd megyéből is. A nagybátyám házában volt egy óriási udvara, ami deszka-, cserép- és téglarakat volt. Olyankor a nagykapu nyitva volt, s a parasztok jöttek be szekérrel, vettek deszkát, cserepet, ami kellett nekik. Nagybátyámnak ez volt a foglalkozása. A faluban óriási presztízse volt, köztisztviselőként állt.

Vallásos volt, megtartotta az ünnepeket, de olyan hangulatos légkört teremtett. Például amikor a Neufeld nagypapám péntek este nálunk vacsorázott Kolozsváron, volt egy kis ima, amit ő monoton hangon héberül elmondott, utána leültek vacsorázni. Ilondán nem így történt, énekelt a nagybátyám. Szép, fess ember, nagyon szép bariton hangja volt. Az imát énekeléssel mondta el, nekünk, gyerekeknek pedig vele kellett énekelnünk, közben pedig ránk szólt, hogy „Te falcsul énekelisz, hallgass inkább!”. Hangulatos, bohém ember volt. Foglalkozott a gyerekekkel. A sátoros ünnepen, amikor a dióérés van, a gyerekek dióztak, s beállt ő is közéjük a játékba. Ez a játék abban állt, hogy a diószemeket felsorakoztatták egy sorban, és bizonyos távolságról a gyerekek egy-egy nagyobb, kerekesebb, kevésbé ráncos dióval megcélozták ezt a sort, és ki amennyit leszakított, annyi diót nyert. Olyan természetes volt, hogy Náci bácsi nyakában mindig volt három-négy gyerek. A tizenhárman testvér harminchat gyereke közül tíz-tizenöt mindig Ilondán volt vakációban.

Szombaton, kimenetelkor mi, gyerekek néztük az eget, és aki először vette észre a három csillagot, az rohant a házba. [A három csillag feljövetele jelentette a szombat kimenetelét. – A szerk.] Lett

ott egy kis veszekedés, hogy „Nem te láttad meg, mert én láttam meg hamarabb”, de nem volt komoly veszekedés. A nagybátyám pedig jó hangulatot teremtett a gyerekek között, a végén kibékítette őket, és kaptak cukorkát vagy csokoládét. Mikor a gyerekek bejelentették, hogy megjelent a három csillag, mindig volt egy kis szertartás. Meggyújtottak egy lapos, színes fonott gyertyát, a nagybátyám elénekelt egy imát, és a meggyújtott gyertyával, énekelve végigjárta a házat kígyózó vonalakban, mi, gyerekek pedig felsorakozva mentünk a háta mögött. [A havdala szertartásáról van szó – ez a szertartás arra szolgál, hogy a szombatot elválassa a hétköznapiaktól (áldást mondanak a borra, és elmondanak egy külön áldást is). – A szerk.] Ilyenkor is viccelt, például megfordult és nekiment a sornak, vagy ahogy ment, félbeszakította a sort.

Emlékszem két nagyon érdekes széderesti jelenetre. Hatalmas szobájuk volt, ahova terítettek, az asztalnál mindig ült hat-hét felnőtt és legalább tíz-tizenöt gyerek, ha nem több. Aki a szédert vezeti, annak a baloldalán kell legyen két párna. Előzőleg van egy ima, amit az én Neufeld nagyapám elmondott egy fél óra alatt, de a Náci bácsinál ez tartott két-három órát, mert énekelve, viccelődve mondta. A vacsora előtt egy pászkadarabot becsomagoltak egy szalvétába, a szalvétát ő betette a két párna közé, ezt héberül úgy hívták, hogy afikomen. A vacsora végén kellett egy kis imát mondani, ő elővette az áfikoment, és mindenkinek adott ebből a kettétört pászkadarabból. Azt egy kis ima, áldás keretében meg kellett enni. A nagyapámnál a széder másfél-két óra alatt lement, Náci bácsinál reggelig tartott. Hagyomány volt, hogy az áfikoment az egyik gyerek ellopta. Vacsora után Náci bácsi kereste, és akkor kezdődött az alkudozás, mert anélkül nem lehet folytatni a szédert. Amikor ellopták, a nagybátyám tette magát, hogy nem veszi észre. Az első gyerektől ellopta egy másik, attól egy harmadik, a negyedik csinált egy hamis áfikoment, ugyanolyan szalvétába becsomagolt egy ugyanolyan pászkát. Úgyhogy a végén négy vagy öt áfikomen volt, de a nagybátyám megjegyezte, hogy melyik az eredeti. Az alkudozás mind az öttel eltartott legalább egy órát, viccelődve, de a végén csak az egyik volt az igazi. A vacsora után van egy ima: megtöltenek egy poharat színültig borral, és kinyitják az ajtókat, hogy Élijáhú próféta bejöhessen és megkóstolja a bort és megint elmenjen. Egy kis áldást kellett erre mondani. Az egyik húsvétkor, erre tisztán emlékszem, lehettem olyan 9-10 éves, borzalmas eső volt kint, felhőszakadás, és amikor kinyitották az ajtókat, egyszer csak megállt az ajtóban egy bőrig ázott, csapzott, szakállas, kalapos ember. A nők elkezdtek visítozni, a gyerekek megijedtek. Egy zsidó vándor koldus volt. A nagybátyám rögtön rájött, hogy ki az az ember, felállt, odament hozzá, és jiddisül megkérdezte tőle, hogy zsidó vándor koldus-e. Odavitte az asztalhoz, hoztak neki is egy terítéket, száraz ruhát, leültették és velünk vacsoráztak.

A két háború között elég sok zsidó vándor koldus volt. Máramarosban van egy Borsa nevezetű falu. Ez egy elég nagy kiterjedésű, tiszta zsidó falu volt. Száz százalékban csak zsidók laktak, ott egyetlen magyar vagy román nem élt. És nem tudnám pontosan megmondani melyik évben, de lehetett olyan 1934–1936 körül, a legionáriusok, a vasgárdisták felgyújtották. Egyszerre lobbant fel a tűz vagy tíz helyen. S azok a máramarosi házak mind faházak voltak. Úgyhogy a borsai zsidóság azzal az inggel és nadrággal maradt, amiben kifutottak az égő házból. És ezek aztán elárasztották Erdélyt koldulással. A legtöbbje az ilyen koldusembereknek borsai volt. Faluról falura jártak, minden faluban két-három napig ellátták őket, aztán mentek tovább. A nagybátyám minden pénteken este, mikor jött haza a templomból, hozott magával két-három koldust vacsorára. Az asztalnál ő ült az asztalfőn, körülötte ültek a felnőttek, s aztán jöttek a gyerekek az asztal második felében. Az egyik oldalon voltak a férfiak és a másik oldalon a nők. Ezeket a koldusokat mindig

odaültette a férfiak közé. Szombaton csak az étkezést töltötték együtt, délelőtt a vándor zsidók elmentek a templomba. Mindig nagy tisztelettel beszélt velük Náci bácsi. Nem emlékszem rá, hogy nő koldus lett volna. Volt még egy háza a nagybátyámnak, egy kis falusi vendéglő, fölötté pedig egy kis szoba, ide helyezte a koldusokat, akiket hazahozott vacsorára péntek este. A vendéglőt kiadta használatba egy özvegy hűgának vagy nővérének, Ibi néninek, akinek volt két lánya.

A nagybátyám jóban volt a faluban a csendőrökkel, a polgármesterrel, mindenkivel, mindenki tisztelte és becsülte. Zsidóknál nem szabad ünnepnapon utazni sem kocsival, sem szekérrel. Egyszer széder közben beállított egy ilondai zsidó, hogy a testvérét a szomszéd faluból a csendőrök letartóztatták, és kérte Náci bácsit, hogy próbálja meg ő kiváltani. Annak idején a csendőrség borzasztó korrupt volt, letartóztattak embereket csak azért, hogy pénzt csaljanak ki tőlük. A nagybátyám abbahagyta a szédert, és bejelentette, hogy sokkal nagyobb micvá, jócselekedet egy embert kivenni a csendőrök kezéből, mint a szédert folytatni, úgyhogy bocsássanak meg neki, egy óra múlva majd visszajön. Felült a szekérre, ami nem volt szabad, elment a szomszéd faluba, lefizette a csendőröket, kivette az embert, visszajött és folytatta a szédert, mintha mi sem történt volna.

Az édesanyám szülei nem engedték, hogy édesanyámék összeházasodjanak, mielőtt az édesapám le nem katonáskodik. Befejezte az egyetemet, lekatonáskodott s azután rögtön, 1913-ban házasodtak, és körülbelül fél évre rá apámat ismét behívták katonának. Amikor megszülettem, véletlenül éppen otthon volt szabadságon, utána megint kiment a frontra, és fogságba esett. Amikor hazakerült, akkor én már három éves voltam, és megkérdeztem, hogy „Ki ez az ember?”. Édesanyám nem járt mikvébe. Volt egy hálószobájuk két külön ágygal, de szorosan egymás mellett, akkor az volt a divat. Minden zsidó házban így volt. Fejkendőket csak akkor hordott, ha a templomba ment, párókat egyáltalán nem hordott. Gyermekkoromban, még emlékszem, kontyot hordott, aztán később levágatta a haját. Eltérően édesapámtól, ő közvetlenebb, beszédesebb, általában jó kedélyű volt. Háziasszony volt. Nagyon sok szociális, társadalmi munkában vett részt.

Kolozsváron volt egy zsidó árvaház vagy inkább napközi otthon körülbelül 150–200 gyerekkel. Valójában kevés volt köztük az árva, inkább szegénygyerekek voltak. Az édesanyám a nőegyletnek, amelyik fenntartotta a napközi otthont, volt az alelnöknője évekig. Még emlékszem, hogy amikor a kolozsvári zsidó kórházat felépítették és kezdték berendezni, akkor ott beállítottak vagy tíz-tizenkét szobába varrógépeket, és varrónők szabták és varrták a kórház részére a párnákat, párnahuzatokat, lepedőket. Édesanyám ott felügyelt, és adta ki a munkát nekik. Még ő szervezte meg a zsidó cionista női világszervezet kolozsvári fiókját, WIZO-nak hívták. Nagyon gyakran összejött Moshe Carmillyvel, [lásd: Moshe Weinberger-Carmilly] aki mint főrabbi szintén foglalkozott ezekkel a zsidó szervezetekkel. Az árvaházat a nőegylet tartotta fenn. Az anyagiakat adományokból biztosították. Labdaszerű [mint egy labdajáték, mindenkit bevonni akaró] teadélutánokat rendeztek, amelyeken kellett fizetni. Például édesanyám meghívta őt nőismerősét, és mindenki kellett fizessen egy előre meghatározott, nem komoly összeget, és egy-két órát beszélgettek. Az őt meghívott pedig köteles volt még öt-öt személyt hívni, akik szintén fizettek. Az volt az elv, hogy a következő őt meghívott sohase legyen olyan személy, akinél már voltak, hanem terjedjen ki az egész város zsidóságára. Csak a kimondottan nagyon szegény rétegeket hagyták ki, azokat segélyezték az összegyűlt pénzből. A férfiak hitközségi adót fizettek, nekik nem volt külön férfi szervezetük. Nagy része a nőknek nem járt olyan gyakran a zsinagógába, csak a kimondott ünnepnapokon, mint például az édesanyám is. Csak a nagyon vallásos nők jártak szombaton is.

Kolozsváron volt négy zsinagóga és tíz-tizenkét imaház. A kolozsvári zsidóság egy része szegény volt, ott kultúráról nem beszélhetünk. De a polgári rétegnél majdnem minden házban volt könyvtár, amit olvastak is, nemcsak dísznek volt. Jártak a színházba is. Ritkán játszottak jiddis darabokat. Voltak jiddis vándortársulatok. [lásd: jiddis vándortársulatok] Ritkán, egyszer-kétszer egy évben jöttek csak Kolozsvárra, egy-két-három előadást tartottak, és mentek tovább. Mindig telt ház volt. Amire emlékszem, hogy volt egy nagyon híres, holland eredetű nívós zsidó társulat, amelyik kis darabokat, vidám zenés, énekes burleszkjeleneteket adott elő. Kék Madár, Blauw Vogel volt a nevük. Nagyon-nagyon divatos, hangulatos éneket honosítottak meg akkoriban itt Kolozsváron. Voltak komoly kisjeleneteik is, nagyon komolyak – engem is mint gyereket elvittek, de nem sokat értettem a komoly részéből.

Én az első négy elemi egy zsidó elemibe jártam. A zsidó gimnáziumot 1927-ben tiltották be a román hatóságok, és a törvény az volt, hogy magyar iskolába zsidó gyerek nem járhatott, csak román iskolába. Ezután román iskolába kerültem, harmadik gimnáziumba. Majd bekerültem az úgynevezett Seminarul Pedagogic Universitarba, az egyetemnek egy gyakorló iskolájába. Egyedül voltam zsidó, huszonegyen voltunk, volt még egy magyar fiú s a többi román volt. Előkelő iskola volt, a román társadalom elit rétege ide járt.

Harmadéves orvos voltam, amikor 1936. december 25-én, megismerkedtem a feleségemmel. Ő elsőéves angol szakos volt. Raáb Ágnesnek hívták, aradi volt. A Szent Egyház utca elején jobbra, ahol most kiállítások szoktak lenni, ott régen volt egy táncos kávéházféle, Cristal Pallas volt a neve. Ott ismerkedtünk meg a feleségemmel, egy szombati táncdelutánon. A kávéház tulajdonosa zsidó volt, és szombat délután ott összegyűltünk, a zsidó diákoknak egy része. Mi, zsidó diákok is két óriási csoportban voltunk, akik majdnem ellenségei voltunk egymásnak. Volt a kommunista szimpatizáns csoport, s volt a cionista csoport. A kommunista csoportban volt vagy két-három ember, aki tényleg komolyan illegalista volt, a többi pedig csak ilyen szalonkommunista. A cionizmusnál komolyabb volt a dolog, Kolozsváron volt négy vagy öt cionista ifjúsági szervezet, különböző politikai színezettel. Volt a Hasomér Hacair, az egészen baloldali volt. Akkor volt a Hanoár Hacioni [lásd: Hanoár Hacioni Romániában] és a Barisia, az olyan polgári közép, és volt egy egészen jobboldali, a revizionista csoport [lásd: cionista revizionista irányzat]. És a kolozsvári zsidó ifjúságnak egy része, a cionista része, ebbe a négy különböző csoportba tartozott. Én egyikbe sem tartoztam. A cionisták tartottak gyűléseket, szemináriumokat, foglalkoztak a cionizmus történetével, és a politikai állásfoglalásuk alapján például a Hashomér Hácáir foglalkozott a baloldali irodalommal. Én cionistának tartottam magam, de csak egy olyan lelki közösség volt inkább, hogy Palesztina a mi hazánk, de én cionista irodalmat nem olvastam, egyéb irodalmat sem. Elvileg volt egy kitelepítési tendencia, de gyakorlatilag nem nagyon. Voltak ilyen chaluc-telepek – haluc az, aki ki akart vándorolni. Az beiratkozott egy ilyen haluc-telepre, odaköltözött és kitanulta a földművelést, s egy idő után kitelepítették Izraelbe [Akkor még: Palesztina. Izrael Állam 1948 májusában alakult meg. – A szerk.]. Kolozsvár környékén nem volt ilyen telep. A Regátban voltak és főleg Besszarábiában. Erdélyben nem tudom, hogy lettek volna.

A Haggibor Sportegyesületet 1922-ben alapították. Először csak futball csapat volt, aztán majdnem minden sportnak alakultak meg ágazatai. Volt atlétika tagozat, torna, bokszt, vívás, futball, úszás, hegymászás, teniszezés és pingpong. Ezek komoly csoportok voltak. Például a futball csapat egyszer második helyet nyert az országos bajnokságon. A tagok mind zsidók voltak, de nem hiszem, hogy erre lett volna szabályzat, hanem ez így volt természetes. A magyaroknak is megvolt

a KAC-uk, a Kolozsvári Atlétikai Egyesület, de ott is voltak zsidók.

Voltak olyan zsidó családok, amelyek teljesen elmagyarosodtak. Nem tagadták le a zsidó származásukat de teljesen elmagyarosodtak. Például, Bíró, a gyógyszerész volt a tulajdonosa a város legnagyobb gyógyszertárának. Három fia volt és mind a három Bíró fiú a KAC-ban vívott. Én a Haggiborban vívtam, de attól még barátok voltunk. Az elején, jóval a [II. világ]háború előtt, csak egy edző volt a városban, egy német, aki elmagyarosodott. Még a nevét is megmagyarosította Ozoraira. A Bíró testvérekkel és a KAC-osokkal edztünk, de az utolsó években volt már saját edzőnk is a Haggiborban, egy olasz edző. A zsidóknak kevés kapcsolatuk volt a románsággal. Kevesen voltak, akik csak egy sportágban aktiváltak. Én például, a hegymászó tagozat ifjúsági csoportjának voltam egyik vezetője. Én szerveztem meg a vasárnapi kirándulásokat. Ugyanakkor vívásban versenyeztem is.

Nekünk, medikusoknak megvolt otthon egy behívónk mozgósítás esetére már harmadéves korunktól anélkül, hogy az aktív katonaságot letettük volna. 1940-ben, a bécsi döntés előtt mozgósítás volt, be kellett vonuljak. Nagyvárad és Arad között, egy Horod nevezetű faluban volt az egységem, én minden szombaton és vasárnap átmentem Aradra Ágihoz. Amikor a bécsi döntés volt, véletlenül kaptam egy kéthetes szabadságot, s éppen itthon voltam, Kolozsváron, s akkor már nem mentem vissza. Mi nem fogtuk fel, hogy ez a bécsi döntés tulajdonképpen minket elválaszt egy határral. Úgy volt, hogy ősszel bevonulok katonának, kilenc hónap a katonaság, és utána összeházasodunk. És akkor tudtuk meg, hogy Magyarországon létezett egy zsidótörvény [lásd: zsidótörvények Magyarországon], amelynek értelmében házasság útján zsidó nem jöhetett át Magyarországra – Kolozsvár magyar fennhatóság alá került ismét –, tehát nem tudtunk összeházasodni. Még a levelezés is nagyon nehezen ment, mert dacára annak, hogy mind a két ország Németország mellett volt a háborúban, a két ország között borzasztó feszült volt a viszony. Öt levél közül négy elveszett, cenzúra volt, s a legkisebb gyanú miatt eldobták a levelet. Néha valószínűleg el sem olvasták, pedig vigyáztunk arra, hogy semmi olyasmit ne írjunk, amibe a cenzúra beleköt, még levélileg is alig tudtunk érintkezni egymással két évig. A határ a Kolozsvár-[Nagy]Várad országúttól délre, négy-öt kilométerre volt. A Feleki tetőnek a fele már Románia volt. Mi a Bükkbe már nem tudtunk menni kirándulni, mert az már határvíz volt. Itt volt a határ közvetlenül Kolozsvár mellett. Szóval alig tudtunk még levelezni is egymással. 1942-ben elvittek engem Ukrajnába, és akkor még édesanyám tartotta vele a kapcsolatot, vagy négy-öt levelet váltottak.

[Neufeld György papírra vetette munkaszolgálatos emlékeit, ennek egy töredéke így hangzik:]

„1942 januárjában, mikor összeállították a 110/24-es zsidó munkaszolgálatos századot, odakerült egy 18-19 éves, kerek arcú, pájeszes gyerek, jiddisül beszélt, magyarul, románul keveset tudott. Máramarosi volt. Tiltakozott, hogy a pájeszét levágják, mikor megnyírtak minket, de aztán némán, összeszorított szájjal tűrte. Nem beszélt, csak ha kérdezték, némán végezte a kiadott munkát, minden reggel korábban kelt, és később feküdt le, mint a többi, bármennyire is kimerült volt, hogy elmondja a reggeli és az esti imát. És csak kósert evett, legtöbbször csak a szűk kenyéradagot és a konyháról könyörületben kapott, alkalmi tűzön sült krumplit. Már az első napokban ráragasztották a Rabbi nevet. Kevesen tudták az igazi nevét. A keretlegénység (az örök), körülbelül tizenkét-tizennégy magyar katona is így szólította, természetesen gúnyos hangnemben. A században voltak, akik tisztelték, de nagyon kevesen, sokan bolondnak tartották, és voltak közömbösek is. És

voltak, akik segítettek, hogy megmentsen a többszöri kutatáson és motozáson egy imakönyvet. Szeptemberben már mélyen bent Ukrajnában a Rabbi nagyon lesóványodva nagy propagandába kezdett, hogy minjente, tíz embert szedjen össze a közeledő őszi ünnepekre. Nem sok jelentkezője akadt, hiszen mindenki mindig kimerült, éhes volt. Mégis sikerült neki majdnem a század felét összeverbuválni a Kol Nidréhez, a zsidók legszentebb imájához, a szállásunk, az istálló előtti udvarra. De aznap elhúzódtott a munka, és mire a csoport összegyűlt, besötétedett. A mindennapi esti imát tudta a Rabbi kívülről, de a kol nidréhez kellett volna gyertya, hogy elolvassa. És gyertya nem volt, sem más világító eszköz. Már-már úgy nézett ki, hogy az ima elmarad, az emberek kezdtek visszavándorolni az istállóba, a szálláshelyünkre. A csendet azonban hatalmas robbanás verte fel. Repülön bombázták a tőlünk 40-50 kilométerre lévő német benzintartályokat. És azok sorban robbantak. A lángok az égig csaptak fel, az égbolt nappali fényben úszott. A lángtenger keleti szélén egy lángcsóva különlegesen magas és karcsú volt, mint egy jom kipuri, hosszúnapi gyertya. Az istállóból a századunk minden tagja – akkor még majdnem mindenki élt – kicsődült a térre. A keretlegénység a kerítésen túlról, némán, megdöbbenve nézett minket. S akkor a robbanásoktól megszakított halálos csendben felcsendült a rabbi kristálytisztá hangja, a kol nidré, a zsidók legszentebb imája. Nem az ismert halk, félénk, remegő hang, hanem egy erőteljes, acélos, magabiztos hang volt. Imádkozott. Minden szó után szünetet tartott, hogy a század, mint egy ember, imádkozhasson utána. Senki sem mozdult el az ima végéig. Ettől kezdve a Rabbi presztízse megnőtt. A nevét tisztelettel kezdték kiejteni, a keretlegényekre is ráragadt az új hangsúly. A konyhások titokban bőséges kóser ételt juttattak neki, az orvosok könnyebb munkára osztották be, mások segítettek neki a munkában, a keret is kíméletesebb lett vele szemben. Kis csoport alakult ki körülötte, reggeli és esti imáknál. És a Rabbi kimozdult hallgatásából, napról napra beszédesebb lett, ápolta a betegeket, ételt adott a nagyon leromlottaknak. Bátorította az elkeseredetteket, lelket öntött a lelki betegekbe, és imádkozott sokat, sokat. 1943 tavaszán halt meg flekktyúszban. Ugyanúgy temették el, mint az előtte elhaltakat, rongyokba burkolva, koporsó nélkül, az útszélén, a mezőn, fejjel keletnek, nem mély, jeltelen sírban. A különbség csak az volt, hogy a kádist, a halotti imát, más mondta el, nem ő. Az erősen megtizedelt századunkat összevonták más hasonló lecsökkenett számú századdal. A Rabbiról mindenki megfledkezett, valódi nevét ma már senki sem ismeri, sem azt, hogy hol van eltemetve.”

1944-ben a szüleimet is deportálták. A háború végén Ági rögtön eljött érdeklődni Kolozsvárra, hogy mi van velem. Édesapám még nem volt itthon, édesanyám sem volt itthon, senki rólam nem tudott semmit. Dacára annak, hogy minden hónapban írhattunk egy lapot Ukrajnából, egyetlenegy lap nem érkezett meg. Hivatalosan érdeklődött a hatóságoknál utánam, és eltűntnek voltam nyilvánítva. Én aztán átszöktem az oroszokhoz, onnan is írhattunk minden hónapban egy lapot, azok közül sem jött meg egyetlenegy sem. Ági hazament Aradra azzal, hogy és eltűntem, nem létezem. A háborúnak vége volt, életjelt tőlem nem kapott. Ő akkor már 25 éves volt, tanított egy iskolában, udvarolgatott neki egy kollégája, egy számtantanár, s egy elkeseredett pillanatában igent mondott és összeházasodtak. Lementek Bukarestbe, mert a fiú bukaresti volt, mindketten azonnal kaptak állást.

1946 szeptemberében én hazaérkeztem Kolozsvárra, az oroszok hazaengedtek. Rajtam volt egy rongyos német katonai ruha és egy lyukas bakancs. Még az állomáson találoztam egy ismerőssémmel, aki annyit mondott nekem, hogy „Édesapád itthon van, a régi lakásban lakik”. Úgyhogy én a régi lakásba felmentem, apám éppen akkor nem volt otthon, egy régi cselédünk, akit

nem tudom, honnét, apám visszakerített, az fogadott engem. 1 óra körül hazajött édesapám, egymás nyakába borultunk, sírtunk mind a ketten. Úgy egyszerre esett minden a fejemre 24 óra alatt: hogy nincs meg édesanyám, hogy nincsenek meg az ilondaiak, nincsen meg a két legjobb barátom, nincsenek meg édesapámnak a testvérei, nincsenek meg édesanyámnak a testvérei, nincsenek meg a távolabbi rokonaim, a távolabbi barátaim. Akkor kérdelem apámtól, hogy Ágiról tud-e valamit. Én akkor nem vettem észre, aztán utólag, ahogy visszagondoltam, apám egy kicsit zavarba került. Feltételezem – soha nem beszéltünk erről –, hogy tudta, hogy férjhez ment, de akkor nem akarta nekem megmondani. Apám azelőtt nemrég került haza, a szó szoros értelmében nem volt mit együnk. Apámnak akkor még nem volt állása. Délben még nem tudtuk, hogy mit fogunk vacsorázni, vagy fogunk-e ma egyáltalán vacsorázni. Azt hiszem, a hitközségtől kaphatott apám valami támogatást, és hát abból éltünk. Másnap délelőtt találkozom Ági volt lakótársával, Katival. Összeölelkezünk, majd: „Mit tudsz Ágiról?” Ő is egy kicsit zavarba jött. „Férjhez ment.” Abban a pillanatban én nem fogtam fel a dolgot, akkor tudtam meg, hogy anyám nincs meg, hogy a lakásunk teljesen ki volt rabolva, egy rongyos díványon aludt apám, akkor kerítettünk még egy díványt ágynemű nélkül. S akkor elgondolkoztam: „Hogy lehet, hogy Ágnes férjhez ment? Mi történt? Hogy történhetett?” Megtudtam a címét, és hogy pillanatnyilag otthon van a szüleinél, Aradon még egy pár napot, mert vakáció volt, és Bukarestben él a férjével, s ott van katedrája. Hát mégsem lehet, hogy én ne jelentkezzem be Áginál. Hat éve nem találkoztunk, négy éve még levelet sem kapott tőlem, két éve még hírem sincs. Apámtól tudtam aztán meg, hogy én eltűntnek voltam nyilvánítva. Hat év távlatából neki egy emlék maradtam. Leültem levelet írni neki. Öt levelet eltéptem, a hatodikat elküldtem – egy nagyjából semmitmondó levelet. [Hónapokba telt, míg a helyzet tisztázódott. Ágnes békében elvált a férjétől, és feleségül ment Neufeld Györgyhez.]

A Metropol kávéház fölött laktunk, az első emeleten, az volt a régi lakásunk. A kávéház közvetlenül a nagy Szamos híd mellett, a mostani Horea út elején volt. A háború előtt főleg zsidók jártak oda. A kávéház a háború után megszűnt, egy textilvállalatnak lett ott a raktára. A fölötté lévő bérháznak volt egy belső udvara, és körben volt egy gang. A lakás négyszobás volt, nagy hallal. Volt még egy kis szoba, [a második világháború előtt] a polgári házaknál volt segítség, egy cseléd, és ennek volt a szobája. Már a szüleimmel is abban a lakásban laktam, az egyik szoba a szüleim hálósobája volt, a másik az én szobám, a harmadik az édesapám rendelője, ő is orvos volt, a negyedik a nappali volt. A hall volt a várószoba. A második világháborúban feldúlták a lakást. A szüleimet deportálták, édesapám csodálatos módon túlélte. Nagyon beteg került haza, és idegeneket talált a lakásban. A háború alatt az üresen maradt lakásokat a városháza kiosztotta idegeneknek. Apám visszakapott a lakásból két szobát, erről nem tudok részleteket, hogy hogyan, mert nem szívesen beszélt ezekről a dolgokról, úgyhogy nem faggattam. A másik két szobában idegenek laktak. Én rá vagy két évre kerültem haza az orosz fogságból. Akkor nagy nehezen még visszaszereztünk egy szobát. Nemsokára rá megházasodtam. Az egyik szobában maradtak az idegenek, állandóan cserélődtek a lakók. Romániában mindig lehetett protekciót keríteni és elintézni dolgokat, úgyhogy valamennyire irányíthattuk, hogy ki költözzön be a negyedik szobába. Így odakerült egy kollégám a feleségével. Nagyon jóban voltunk, dacára annak, hogy közös volt a konyha és az előszoba, mert rendszerint az ilyen közös lakásokban kutya-macska barátság volt, de mi jól kijöttünk velük. Mégis sok komplikáció volt a lakás körül. [Időközben meghalt Neufeld György apja, és] amikor megszületett a nagyobbik gyerekünk, beköltöztek Kolozsvárra a feleségem szülei Aradról a harmadik szobába. Amikor meghaltak apósoméék, és mi is csak hárman maradtunk a családban – a nagyobbik fiam ott halt meg, abban a lakásban –, a kisebbik fiam elkerült Bukarestbe az egyetemre, akkor átadtunk

önként még egy szobát ennek a házaspárnak. Kb. 30 éve költöztünk el abból a lakásból.

Mind a két gyerekünk tökéletesen tudta, hogy zsidók vagyunk, hogy ők zsidók. Akkoriban mind a ketten a tanügyben voltunk, a feleségem tanárnő volt az Apáczai Csere János iskolában, én pedig adjunktus a röntgenklinikán. Ha a legkisebb vallási momentum rólunk kiderül, mind a kettőnket kirúgnak a tanügyből. A gyerekeket viszont, a két gyerek között hat év korkülönbség volt, nem akartuk úgy nevelni, hogy kétszínűek legyenek, hogy az iskolában adják a nagy pionírt, itthon pedig kapjanak egy zsidó nevelést. Nem akartam hazugságokra nevelni. Nem akartam, hogy például a gyerekeknek eljárjon a szájuk az iskolában, hogy ünnepnapokon voltunk a templomban. Viszont azt sem akartam, hogy menjünk a templomba, s majd rájuk parancsoljak: „Nehogy ezt megmondd az iskolában!” A háború után majdnem teljesen megszűnt a vallási élet. Olyan formai lett, mint amilyen mostan, dacára annak, hogy akkor még voltunk vagy ezerötszáz-ezerhatszáz. Így nagyon-nagyon elhalványultak ezek a vallási dolgok, de nagyon tudatosítottuk mind a két gyerekben, hogy ők zsidók. De nem metéltük körül őket [lásd: körülmetélés], mert azt is felügyelték akkor a kórházakban. Bár micvát sem tartottunk, mert ha megtudták volna, kirúgják Ágit is, és kirúgnak engem is az állásunkból.

A gyerekekkel nagyon jó volt a kapcsolatunk. Két teljesen ellentétes típusú gyerek volt. Közös vonásuk csak annyi, hogy mind a kettő jó matematikus volt, és nagyon jó volt a zenei érzékük. A nagyobbik fiam, Andris borzasztó verekedős volt. Tisztelték egyrészt azért, mert nagyon erős, másrészt, mert nagyon okos gyerek volt. Mindig segített a gyengébbeknek, szerették az osztálytársai. Egyszer összeverve érkezett haza, s mikor kérdem, mi van, mondja, hívatnak az iskolába, és hogy egy osztálytársa azt mondta neki, hogy „jidan puturos!” [Büdös zsidó (román)]. Nem szólok semmit, másnap bemegyek az iskolába, az osztályfőnöke kicsit zavarba jön, s mondja nekem – persze románul: „Kérem szépen, én nagyon kínos helyzetben vagyok, Andris összeverekedett az egyik fiúval, akinek az apja szekuritátés őrnagy [lásd: Securitate]. A fiam annyira összeverte, annyira vérzett az orra a fiúnak, hogy a mentőket ki kellett hívni, és ez a szekuritátés őrnagy egy nagy cirkuszt csapott, és Andrist ki kell zárjuk az iskolából.” Én egy kicsit gondolkodom, hogy mit mondjak neki, s akkor ő megszólal, hogy „Esetleg kéne, ön találkozzon a gyerek apjával, az őrnaggal, itt nálam és próbáljanak megbékülni.” „Nekem nincs mit tárgyalni a gyerek apjával. Andris összeverte, a törvények szerint járjanak el, de volna egy kérdésem.” „Tessék!” „Nem tudja, hogy miért verekedtek össze?” „Nem, nem, hát olyan súlyosan össze volt verve, hogy eszünkbe sem jutott, hogy kutassuk, hogy mi volt a verekedés oka. Rendszerint valami gyerekség szokott lenni.” Mondom: „Hát nem éppen gyerekség. Hallgasson ide: az én szüleimet deportálták azért, mert zsidók voltak, az én barátaimat deportálták, mert zsidók voltak, engem elvittek munkaszolgálatra, mert zsidó vagyok. A verekedés azért történt, mert ez a fiú azt mondta az én fiamnak, hogy jidan puturos, бүдös zsidó. Nekiment annak a fiúnak, és nekem nincs erkölcsi jogom, nincs morális jogom, hogy ezért az én fiamat megbüntessem. Büntessék meg az iskola és az ország törvényei szerint, én az én fiamat még le sem hordhatom ezért.” Az ajkába harapott, azt mondja nekem, hogy ő ezt nem tudta, ki kell vizsgálják a dolgokat, természetesen meg kell kérdezzék a gyerekeket, és meg kell beszélni. Kéri, hogy holnapután menjek be megint hozzá, addig ő felveszi a kapcsolatot. Azt mondom neki: „Én nem jövök be. Nincs miért bejöjjek. Ez történt, az én álláspontom ez, a dolgok folynak tovább.” A dolog elsimult, semmi nem történt, azt a gyereket a következő évben elvitték az iskolából. Nem tudom, hogy miért, én sosem érdeklődtem. Nemsokára rá, 16 évesen meghalt Andris [betegségben].

A Gabi fiam pont az ellenkezője volt. Gabiban nagyon komoly zsidó érzés volt, amit én beleneveltem. Nem vallási dolgok, hanem hogy ő kell vállalja a zsidóságát. Elvégezte a politechnikát [Politechnikai Egyetem] Bukarestben, soha nem panaszkodott arra, hogy hátrányba került volna azért, mert ő zsidó. Aztán a fiam kiment Izraelbe, Haifán dolgozott. Miután elvégezte a nyelvkurzust, behívták egy négy hónapos kiképzésre. Azzal nem volt semmi baj. Ő előzőleg, még az egyetem előtt itt, Kolozsváron volt katona. Akkoriban az egyetem előtt volt a katonaság. Izraelben kellett válasszon, hogy milyen pótkiképzést kapjon: egészségügyit vagy utászt, ő az előbbit választotta. Kapott egy egy hónapos egészségügyi kiképzést, s aztán visszakerült a munkahelyére, egy gyárban dolgozott. Viszont ott 45 éves korig minden évben minden férfit behívnak hat hétre. És az ő egysége valahogy a lakóhelyéhez közel került. Emlékszem, egyszer akkor voltunk Izraelben a feleségemmel, amikor ő éppen ezt a hathetes időt töltötte le, minden este kiborulva, idegesen került haza, pedig ő nagyon-nagyon nyugodt természetű. Azt mondja: „Parancsot kapok, hogy egy arab házba, ahol történt valami merénylet zsidók ellen, menjek be keresni a terroristákat. Berúgom az ajtót, látok egy személyt, lövök. Az a személy lehet egy nő, és lehet egy gyerek. Nekem nincs annyi időm, hogy megnézzem, ki az, hogy egy nő-e vagy egy gyerek. Lehet, hogy egy terrorista. Ha nem lövök, ők lőnek le engem. Hát ez nekem nem kell!” Annyira tönkrement az alatt a hat hét alatt, amíg én ott voltam, hogy alig bírtam bele lelket verni. Nem maradt Izraelben, Kanadába költözött, most Torontóban él.

1952-ben itt volt egy nagy kivándorlási láz, [lásd: kivándorlási hullám Romániából a II. világháború után] amit a román kormány nemcsak hogy engedélyezett, és kapott sok pénzt Izraeltől ezért, de meg akart szabadulni a zsidóktól, úgyhogy az ország zsidóinak legnagyobb része kiment. Aki nem ment ki, mindegyiknek volt valami komoly oka, mint ahogy nekünk is. A háború után valahogy az antiszemitizmus egy kicsit elaludt. Eleinte hittünk a kommunizmusban. Amikor fogságba kerültem az oroszokhoz, abban a lágerben volt egy komoly ideológiai könyvtár: Marx, Lenin, Sztálin, Majakovszkij, Gorkij, nemcsak orosz, de magyar, román, francia, angol és német nyelven. Én délelőtt dolgoztam mint orvos, és a délutánjaim és az estéim szabadok voltak, hát olvastam. Annál szebb, mint a kommunista ideológia, nincs a világon. Testvériség, egyenlőség, hát mi van ennél szebb? Amikor engem elvittek, nem értettem a politikához, engem nem érdekelt. De a lágerben unatkoztam délután, és elkezdtem olvasni. Két év után, amikor hazakerültem, én egy meggyőződéses kommunista voltam. Meg voltam győződve, hogy a világ sorsa ez kell legyen, és ez a legjobb a világon. És nekem kellett két-három év, amíg felébredtem a valóságra, hogy ez, amit én ott magamba szedtem, ez egy álom volt, és pont az ellenkezője az igaz. Ugyanez volt a feleségemmel is. Ő is bekerült Aradon egy szalonkommunista társaságba, és ő is meggyőződéses kommunista volt. Hogy teljesen kinyíljon a szemünk, kellett öt-hat év, de két-három év után kezdtünk már gondolkozni a dolgok felett.

Kolozsváron egy feliratkozási láz volt, és mindenki minden további nélkül megkapta az engedélyt, de voltak, akiknek eltelt egy-két év, míg megkapták. A háború alatt a mi lakásunkat teljesen kifosztották, nem volt meg az orvosi diplomám. Próbáltam utánajárni, hogy kapjak egy másolatot. Leutaztam vagy kétszer-háromszor Bukarestbe a minisztériumba, képtelen voltam kapni egy igazolást arról, hogy orvos vagyok. 1957-ben nagy nehezen kaptam egy másolatot, addig a legkisebb igazolás nélkül dolgoztam, és közben letettem a szakvizsgát, a főorvosi vizsgát, de nem volt diplomám. Hát hol hiszik el nekem, ha kimegyek, hogy orvos vagyok, diploma nélkül? Ez volt az egyik komoly ok. A második ok, hogy a feleségemnek angol katedrája volt Kolozsvár egyik

legelитеbb iskolájában, a volt Református Leánygimnáziumban, a mostani Apáczai Csere János líceum volt az. A harmadik, hogy én voltam a legfiatalabb adjunktus a kolozsvári egyetemen, és fölöttem előadó tanár nem volt, csak egy, aki úgy nézett ki, hogy négy-öt éven belül nyugdíjba megy, és engem neveznek ki előadó tanárnak. Ha feliratkozunk, 24 órán belül kirúgják a feleségemet és engem is. Két gyerek van, akit el kell tartsunk, az apósom és az anyósom Aradról hozzánk költözött, őket is el kellett tartsuk, az anyósom nem dolgozott, nem volt nyugdíja, az apósomnak a nyugdíja cigarettára volt elég. Ha kirúgnak, a szó szoros értelmében éhen halunk mind a hatan. Ezeket, akik ilyen pozícióban voltak, mint a feleségem és én, ezeket megkínózták olyan értelemben, hogy nem adták meg az útlevelet. Kihelyeztek volna, mint egy barátomat, aki most Kanadában van. Asszisztens volt, feliratkozott, s egy hétre rá kinevezték Bánffyhunyardra és navétáznia [ingáznia] kellett minden nap Kolozsvár és Bánffyhunyard között. Volt még egy probléma közöttünk. A feleségemnek élt egy nővére Amerikában, pontosabban Kubában, és Kubából, amelyik szintén kommunista lett Fidel Castro alatt (mind a ketten orvosok voltak, volt egy kislányuk), egy bőrönddel átmenekültek az Egyesült Államokba. Tehát ők is ott kezdő emberek voltak. Természetesen nálunk is felmerült a kérdés. A feleségem mindenképpen Amerikába akart menni, hogy együtt legyen a nővérével, én pedig, ha megyünk, csak Izraelbe, ahol vannak barátaim. Akkor nem megyünk, ezen nem fogunk összeveszni, itt maradunk. És így maradtunk itt.

Gyönyörű házasságunk volt, soha hangos szó közöttünk nem volt. 1997-ben, hirtelen halt meg a feleségem. Készültünk kimenni sétálni, kiment a konyhába, és egyszer csak hallok egy esést. Állva halt meg. A ruháit átadtam a hitközségnek, hogy osszák szét a szegények között.

Én nem azt mondom, hogy ateista vagyok, de már a foglalkozásomnál fogva is – én röntgenorvos vagyok –, ami azon a röntgenképen látszik, az van, ami nem látszik, az nincs, itt nincs mese. Nagyon pragmatikus a gondolkodásmódom. Én nem azt mondom, hogy nincs Isten, de nem hiszek egy Istenben, és azt sem fogom állítani senkinek, hogy nincs Isten. Nem tudom szavakba foglalni. Mára a kóser háztartást nem tudtam megtartani. Annyiban tudtam megtartani, hogy ebédelni a zsidó kázinba járok a Párizs utcába, ahol kóser ételeket szolgálnak fel a hitközség tagjainak. Akinek kicsi a nyugdíja, annak kevesebbet kell fizetnie az ebédért, mint annak, aki jól áll anyagilag. Izraelből vagy más földrésről érkező vallásos zsidók is rendszerint itt étkeznek.